

EMLÉKEZET

VADAI ISTVÁN
TINÓDI SEBESTYÉN BUDA VESZÉSÉRŐL

„Hiba van a kréta körül:
Egyet felír, kettőt töröl...”
Arany János: A betyár, 10–11.

Tinódi Sebestyén a 16. század kiemelkedő versszerzője, ő az első, aki megszer-kesztett versgyűjteményt hozott létre, sőt azt nyomtatásban meg is jelentette.¹ Meglepően sokrétű alkotó, a históriás ének minden típusát művelte. Szerzett bibliai tárgyú históriákat (*Judit asszony*, *Dávid és Góliát*, *Jónás próféta*), írt széphistóriát (*Jason és Medea*), ismerjük régmúlt eseményeket feldolgozó történeti tárgyú művet (*Zsigmond király és császár históriája*), életművének legnagyobb részét azonban nem ezek alkotják. Gyakorlatilag Tinódi teremtette meg a történeti tárgyú históriának azt a válfaját, amely jelenkorú eseményt mond el, vagyis a tudósító éneket. A tudósító ének Tinódi igaz műfaja, saját korából nem is ismerünk mástól ilyen típusú verset, és a 16. század második feléből is csak néhányat. Ez utóbbiak között talán *Tőke Ferenc* Szigetvár 1566-os ostromáról szóló históriája a legismertebb. Tinódi főművének, a *Cronicá*-nak éppen ez a speciális műfaj alkotja gerincét.

Sebestyén deák 1541 és 1554 között különféle hadieseményeket versel meg: portyákat, párbajokat, városromokat. Bámulatra méltó gyorsasággal dolgozik, olykor már hetekkel az események után készen van históriájával, úgy dolgozik, mint egy haditudósító. Persze nyilvánvalóan túlzó az a kép, ahogyan az *Egri csillagok* filmváltozatában a versszerző deák az ostromlott vár bástyáján, golyózápor közepette sebtében, lúdtollal körmöli művét. Tinódi maga mondja el 1554-es kötetében, a *Cronica* előszavában, hogy általában nem személyes tanúja volt az eseményeknek, hanem „Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltanak” szerezte értesüléseit. Mindenesetre fűrgén értesült az eseményekről, alaposan tájékozott volt kora politikai helyzetéről, hadtörténetéről. Verseit a történettudomány elsőrangú forrásmunkaként kezeli, adatai általában megbízhatóak, szándékosan nem torzítja el az eseményeket.² Ismét a *Cronica* előszavát idézhetjük: „...sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam.” Ez a mondat egyenesen a históriás ének műfaj-definíciója lehetne. Olyan költői alkotás, amely igazmondásra, objektivitásra törekszik, nélkülözi tehát a fikciót, vagy ahogyan a korban mondták: a fabulát.

A fabula és história látszólag ellentétes fogalmak. Szembenállásukról Pirnát Antal írt alapvető tanulmányt,³ amely lényegében a *res gesta* (lött dolog) és a *res ficta* (költött dolog, fikció) fogalmait értelmezi. A história ezek szerint megtörtént esemény elbeszélése, történetírás, a fabula pedig költői lelemény, azaz irodalom. Egészen sarkosan

1. Tinódi 1554.

2. ld. Szakály – Dávid 1996

3. Pirnát 1984

fogalmazva: az egyik igazat mond, a másik hazudik. A történetírás (történetmondás) és költői fantázia (inventio poetica) ilyen erős szembeállítására arra feltétlenül jó, hogy az elméleti különbségre rávilágítson, azt azonban maga Pirnát sem állítja, hogy e fogalmak vegytisztán megvalósulnának a régi magyar irodalomban. Nincs teljesen objektív történetírás, és nincs olyan fikció sem, melynek ne lenne köze a valósághoz, annak ábrázolásához. Pap Balázs legújabb műfajelméleti megállapításai szerint az a költő, aki igyekszik objektív módon elbeszélni egy eseménysort, rendre *historiá*-nak nevezi művét; ha azonban szubjektív módon állást foglal, és a saját gondolatait foglalja versbe, akkor jellemző módon elkerüli ezt a megnevezést, és *ének*-nek nevezi versét.⁴

A történeti tárgyú históriás énekeket két csoportra bonthatjuk. Régmúlt eseményt feldolgozó, illetve jelenkorú eseményt elbeszélő históriákra. A 16. század szerzői általában az előbbit művelik (Valkai András: *Bánk bán*, Görcsöni Ambrus: *Mátyás király*), Tinódi jellemzően az utóbbit. A régmúlt eseményt feldolgozó művek rendre idegen nyelvű prózai művek nyomán jönnek létre (pl. Bonfini, Thuróczy krónikáit versbe szedve), a jelenkorú históriák személyes megfigyelésen, szemtanuk elbeszélésein alapulnak.⁵ Ebből következik, hogy az első csoport általában teljesen érdektelen a történettudomány számára, a második viszont annál fontosabb. Ahogy említettük, Tinódi versei történeti kútforrások, nem véletlen tehát, hogy a *Cronica* modern szövegkiadása⁶ jegyzeteit tekintve inkább történész munkának mondható, mintsem irodalomtörténész kiadványnak. Részletesen tárgyalja a szóba kerülő történelmi személyeket, helyszíneket, eseményeket, nemigen foglalkozik azonban a versek műfajával, versformájával, dallamával, a költemények létrejöttének körülményeivel, a szövegek változataival.

A *Buda veszéséről*... jó példa arra, hogy rávilágítsunk a körülmények összetett voltára. Látszólag egyszerű helyzetben vagyunk, a szöveg ép, nyomtatásból ismerjük, a kolofoon tájékoztat a szereztetés idejéről (1541). A versben elmondott történeti események azonosíthatóak, úgy tűnik, hogy e költemény kapcsán nem túl sok jegyzetelnivaló akad. A filológia és poétikai bonyodalmak csak tüzetesebb vizsgálat után érzékelhetőek.

Tinódi verse – mint az irodalmi szövegek egy jelentős része – diakrón módon létezett. 1541-es születése, és 1554-es megjelenése között nem volt állandó szövege. Tinódi – ahogyan más históriáin – ezen a versén is több alkalommal változtatott. Mielőtt azonban rátérnénk Tinódi szerkesztői, átdolgozói tevékenységére, a rend kedvéért számoljunk el a história külső szövegváltozataival.

A *Buda veszéséről*...szövegének három forrásáról van tudomásunk. Az első a *Cronica* szövege. A második egy 1592-ben megjelent nyomtatvány,⁷ de ennek egy példánya sem maradt ránk. A kiadvány emlékét Szathmári Pap Mihály feljegyzése őrizte meg, saját példányának adatait pedig Bod Péter *Magyar Athenas* kötetének 200, 293. lapjaira lejegyezte. A Tinódi-vers egy öttagú kolligátum részét képezte, és ennek tagjai Johannes Manlius monyorókeréki nyomdájában jelentek meg 1592-ben. Vélhetően a Tinódi-versnek ez az önálló kiadása szolgálhatott közvetett forrásul egy

4. *Pap 2014*: 51–58

5. A históriás ének definíciójáról, alcsoportjainak rendszeréről, illetve ennek problematikájáról ld. *Pap 2014*: 7–50; *Vadai 2007*.

6. *Sugár–Szakály 1984*.

7. RMNy 696. sz.

17. századi kézirat, a *Mihály deák-kódex*⁸ számára. A kódex tulajdonosa egy sor bibliai tárgyú história mellett Tinódi versét is lemásolta. A megelőző vers másolási ideje 1679, az íráskép alapján a *Buda veszéséről...* is ekkor került a kéziratba. A szövegeltérések vizsgálata azt mutatja, hogy a *Cronica* szövegéhez képest javításokat nem, csakis szövegromlásokat tartalmaz, a história címében például nem Terek János *fogságáról*, hanem *fogásáról* szerepel; a kolofon *ezeröttszáz negyven és egy esztendőben* dátumát pedig *ezer öt száz nyögven [!] és egy esztendőben* alakra rontja. Talán csak a 44. sor *ragadozó ebnek* kifejezése igazítás, a *Cronica* szótagszámhibás *ragadozó ebeknek* kifejezését módosítja. E legutóbbi azonban egyszerű ritmusérzékkel külső forrás nélkül is végrehajtható javítás.

A három szövegforrás minden bizonnyal egyszerű leszármazási sort alkot (*Cronica*, 1554 → Monyorókerék, 1592 → *kézirat(ok) → *Mihály deák-kódex* (1679)). A *Mihály deák-kódex* sok pontatlansága, elírása arra mutat, hogy nem egy jól olvasható nyomtatvány, hanem talán nehezebben kibetűzhető kézirat másolata. E forrásnak szövegkritikai értéke nincs, arra azonban figyelmeztet, hogy Tinódi e históriája nem csak saját korában, és nem csak az 1554-es kötet példányaiban terjedt, hanem külön is kinyomtatták, és a 17. században is másolták.

A vers utóélete után térjünk vissza a história keletkezésének idejéhez. Buda 1541-es eleste fordulópontot jelent Tinódi Sebestyén életében. Pontosabban szólva, nem is a város eleste, hanem pártfogójának, Török Bálintnak fogságba vetése. Ettől kezdve ugyanis gazdátlaná válik, fel kell adnia korábbi pozícióját, el kell hagynia a szigetvári udvart. Sebestyén deák Török Bálint familiárisából ekkor válik vándorlantossá, és ezt követően alakítja ki a tudósító ének műfaját, a históriás éneknek azt a változatát, amely életművét teljesen egyedivé, speciálissá teszi. Lényegében a *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* című verset tekinthetjük az első tudósítóéneknek.

A tudósítóének műfaji előzményei között talán csak a *Szabács vidala* (1476) előzi meg, illetve néhány deák típusú veszedelemének keletkezése: Gergely deák éneke *Jaksics Demeter veszedelméről* (1487 után), Szabadkai Mihály verse a *Cantio Petri Beriszlo* (1515), *Gesztai László éneke* (1525 után). Ez utóbbiak lírai elemektől sem mentes panaszversek, bennük ugyanúgy a familiáris költő beszél urának sanyarú sorsáról, ahogyan Tinódi is teszi Török Bálint fogságáról szólva. E korai verses előzmények jól rávilágítanak arra, hogy pályája elején Sebestyén deáknak is az lehetett a fő feladata, hogy megörökítse ura haditetteit, illetve hogy közvetlen környezetét szórakoztassa.

A költemény familiáris szerző verse, és így óhatatlanul szubjektív nézőpontból ábrázolja az eseményeket. A *Buda veszéséről...* tehát a tudósítóének kategórián belül is egy szűkebb csoporthoz a veszedeleménekekhez tartozik. A lantos ura elvesztésén panaszodik benne, tehát a költemény lírai elemeket is használ. Rögtön ilyen a vers hangulatát meghatározó nyitóstófa:

Siralom adaték sok rendbéli népnek,
Ki hírével leszön föld kerekiségének,
Mert vége lón immár mi víg életünknek,
Ezt tevé fogsága kegyös vezérünknek.
(*Buda veszéséről...*, 1–4)

8. Stoll 2002, 109. sz.

Már a legelső szó kijelöli az alaptónust, amely végigvonul a költeményen, hogy aztán a zárószakasz legutolsó szavával ugyanide jusson vissza:

Ezörötszáznegyven és egy esztendőben
Budáról császárnak el-alámentében,
Szigetben ki szörzé, vala nagy fektében,
Vitéz urán való nagy *kesergésében*.
(*Buda veszéséről...*, 197–200)

A *sírás* és *kesergés* motívuma teljesen természetes, hiszen Tinódi nyilván szemtanúja volt annak a jelenetnek, amikor Pemflinger Kata hírül kapta férjeura fogságba esését, „...sírva apolgatta két futosó fiát”. Érdekes a gyászos pillanatot rögzítő két sor:

Erő szakaszkodék kezének, lábának,
Földhöz üté magát, ott sokan sírának.
(*Buda veszéséről...*, 182–183)

Ez a sorpár ugyanis pontosan ebben a megfogalmazásban ismétlődik a *Príni Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* című vers 39–40. sorában, csak hogy itt nem Török Bálint feleségének a reakcióját írja le, hanem Perényi Péter asszonytársáét, Székely Kláráét. Arra gondolhatnánk, hogy ez a históriásénekek sztereotip fordulata, formulája lehetett, ám a sorpár kifejezéseit a 16–17. századi költészetben máshonnan nem tudjuk adatolni. Valószínűbb, hogy Tinódi önidézetéről van szó. Az érintett két vers további összefüggéseire később még visszatérünk.

A *Buda veszéséről* szóló énekvers hangütese, lírai kezdete és zárószakasza persze nem jelenti azt, hogy a szerző meghamisítaná az eseményeket. Tinódi – ha nem is túl részletesen – de tárgyilagosan beszéli el Török Bálint és Memhet basa 1540-es dárdai találkozóját, Buda német ostromát, és azt a jelenetet, amikor a szultán magához kéri a csecsemő János Zsigmondot. Mint közismert, Török Bálint ekkor esik fogságba, a gyermeket kísérő öt főúr közül egyedül ő nem térhet vissza. Az elbeszélte eseménysor tehát megfelel a valós eseményeknek, legfeljebb annyi hozzáfűznivalónk lehet, hogy a történet meglehetősen epizód-szerű, az országos események, Buda tényleges ostroma, vagy a kialakuló politikai helyzet ismertetése helyett csak Török Bálint személyére, családjára fókuszál. Még Izabella és János herceg sorsa is másodlagos ehhez képest. Mindezt persze csak akkor nevezhetjük hiányosságnak, ha a verset az 1554-es *Cronica* felől szemléljük.

Az 1554-es kötet első fele, a tudósító énekek összefűzött sorozata valóban átfogó képet nyújt Tinódi korának politikai- és hadieseményeiről. Ezt a könyv címe is pontosan megfogalmazza: „Cronica, Tinódi Sebestyén szörzése. Első részében János király halálátul fogva ez esztendeig Dunán innet Erdély országgal lőtt minden hadak, vesződelmek, revidedön szép nótákval énökbe vadnak. Más részében külömb-külobb időkbe és országokba kött dolgok, istóriák vannak.” Az első rész tehát megszerkesztett, kronologikusan haladó gyűjtemény, és innen a versbeszedett történelemkönyv felől nézve mondhatjuk csak azt, hogy a *Buda veszéséről...* epizód jellegű. Valójában a

Cronica első részében, a kronológiailag megfelelő helyen (tehát az *Erdéli história* 53–76. soraiban) Tinódi elmondja Buda ostromát, és Török Bálint fogságba esése kapcsán még egy utaló strófát is megfogalmaz:

Sokat ez dolgokról nem illik szólanom,
Mert tölem már sokat hallottak, jól tudom,
Erdéli gondomat ezzel sem múlatom,
Csak ennek sommáját én tünektek mast mondom.
(*Erdéli história*, 77–80)

Vagyis a kötet összeállításakor, 1553 őszén Tinódi úgy döntött, hogy a *Buda veszéséről...* szóló siraloméneket nem illeszti be a *Cronica* első részébe, nem szerepelteti önálló versként a megfelelő időrendi helyen, hanem csak összefoglalja a tartalmát. Nem mondott le a vers közléséről, de úgy ítélte meg, hogy az *Erdéli história* viszonylag tárgyilagos hangnemébe nem illek bele, és az országos eseménytörténet ismertetését megakasztaná.

De lépünk vissza a vers keletkezési idejéhez, 1541-hez. Az árván maradt Pemflinger Kata elhagyja Szigetvárat, Batthyány Ferenc németújvári udvarában talál menedéket. Tinódi pedig vándorlantossá válik. Verseinek kolofonjait időrendbe sorolva felrajzolhatjuk azt az útvonalat, amit bejárt. Baranyavárott az Istvánffyaknál, Daruváron és Dombóváron Werbőczy Imrénél vendégeskedik. Ezután Nagyszombatban bukkan fel, hogy valamikor az 1540-es évek közepén Kassán telepedjen le, 1553-ig innen keltezi históriáit.⁹ A *Cronica* első részének anyagát, azokat a históriákat, amelyeket a nyomtatványban folyamatos, kronológiai rendben haladó egységgé formált, részben Kassán, részben pedig Kolozsvárott, már a mű nyomtatása közben szerezte (a *Török János vitézsége*-t pedig Kolozsvárra tartva, Debrecenben). Az első részt alkotó tudósító énekek (*Erdéli história*; *Szegedi veszedelem*; *Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról*; *Budai Ali basa históriája*; *Ördög Mátyás veszedelme*; *Eger vár viadaljáról*; *Egri históriának summája*; *Terek János vitézsége*) kivétel nélkül 1552–53-ban keletkeztek, vagyis a kötet szerkezetét meghatározó koncepció is csak ekkor alakulhatott ki.¹⁰

Az 1540-es évek versei a *Cronica* második részébe, a „külömb-külömb”-féle darabok közé kerültek. Ennek részben a műfaji sokszínűség az oka. A bibliai tárgyú históriák mellett találunk itt vitézi buzdító éneket (*Hadnagyoknak tanúság*), sőt kimondottan szórakoztató darabot is (*Sokféle részögösről*). A másik szóba jöhető okot már említettük, a *Kapitán György bajviadalja* vagy a *Verbőci Imrének Kászon hadával kozári mezőn viadalja* egyaránt epizód jellegű, nem tartoznak az országos jelentőségű eseménysorhoz.

Felfigyelhetünk azonban egy műfaji természetű jelenségre is. Vegyük szemügyre azt a verset, amely közvetlenül a *Buda veszéséről...* után áll – ez a *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*. Első – nagyon felületes – pillantásra

9. Tinódi pályaképét többen is megrajzolták, legutóbb Szakály 1984. Ez a munka a korábbi szakirodalom alapos bibliográfiáját is tartalmazza.

10. Tinódi kötetének szerkezetéről ld. Vadai 2008: 79–85.

azt gondolhatnánk, hogy a három főúr egyszerre esett fogságba, és együtt raboskodtak a Héttoronyban. Pedig ez nem így van. Majláth István ugyan valóban rabtársa volt Török Bálintnak, de Majláth már 1541. július 20-án fogságba esett. Perényi Péter pedig kétszer is török kézre jutott, először 1529-ben Kajdacsnál, másodszor 1532-ben Eszéknél. Tinódi ez utóbbit énekli meg, hiszen e második alkalommal szabadulhatott Perényi a szultán fogságából úgy, hogy saját fiát adta át túsul. Ez az esemény érinti Székely Klárát oly érzékenyen, hogy „erő szakaszkodék kezének, lábának”. A *Buda veszéséről...* megemlékezik arról a mozzanatról, hogy Török Bálint az ostrom során találkozik Perényi Péterrel, aki arra figyelmezteti, hogy ne higgyen a töröknek, mert az könnyen megcsalhatja (93–96). Nyilván saját kétszeri fogságára gondol. Tinódi tehát három különböző eseményt fűz össze, három példát sorol arra, hogy a török hitének, fogadásának soha nem szabad hinni:

Jól értitök immár hitit az tereknek,
Urak úgy higgyetök hitetlenségöknek,
Egymást szeressétök, jobb ti fejetöknek,
Úgy leszen romlása gonosz terök népnek.
(*Prini Péternek...*, 125–128)

Érthetjük úgy, hogy a *Buda veszéséről...* egyetlen példát, a rákövetkező vers pedig három példát mutat ugyanarra a dologra, a török álnokságára. A *Buda veszéséről...* egy kurta sora pedig még egy továbbit megdoldja ezeket. A 172. sorban a már fogságba esett Török Bálint azt üzeni fiainak, hogy fogadják mindenben felesége parancsolatját, és „gondolnák az Pökri Lajos példáját”. Szakály Ferenc és Sugár István kiadásának jegyzeteiben nehezen értelmezhetőnek ítélik ezt az utalást, hiszen Pekry Lajost, a vitéz, de féktelen törökverőt 1537-ben nem a török, hanem Ferdinánd veti fogságba. Ő is hosszú ideig, hat évig raboskodik, mint Török Bálint, de ezt Tinódi 1541-ben még nem tudhatta.¹¹ Az utalás szerintünk két féle úton közelíthető meg. Könnyen lehet, hogy Pekry Lajos feleségére, Zsófia hercegnőre történik itt célzás, aki mindent megtett, hogy kieszközölje férje szabadulását. Takáts Sándor híres nagyasszonyokról szóló könyvében hosszasan ecseteli a hűséges feleség erőfeszítéseit, kitartó levelezését, folyamodványait.¹² Török Bálint 1541 nyarának végén még nem tudta, hogy Zsófia azévből megbetegedett és meghalt, így férje kiszabadításra tett kísérletei nem valósultak meg. A másik eshetőség, hogy a Pekry Lajosra tett utalás csupán ennyi: „Ne bízzatok senkiben!” Vagyis nem csak a török, hanem Ferdinánd is lehet álnok. Az utalás – bárhogy is értjük – valóban meglehetősen furcsa, hiszen a *Cronicá-t* Tinódi Ferdinánd királynak ajánlotta! Pekry esetét felemlgetni egy ilyen kötetben még akkor sem igen ildomos, ha a lantos csak közvetíti Török Bálint szavait.

A fentebbi gondolatmenetet folytatva: egész kis csokrot köthetünk a *Cronica* második részének azon darabjaiból, amelyeknek morális tanulságuk van. Ilyenek a bibliai históriák (*Judit asszony*, *Dávid és Góliát*), ilyen a *Hadnagyoknak tanúság*,

11. Sugár – Szakály 1984: 571

12. Takáts 1981: 55–73. Talán nem is véletlen, hogy a Zsófia hercegnőről szóló fejezetet közvetlenül a „keserves asszonyról”, Pemflinger Katáról szóló követi (74–88)

de ilyen a két fentebb bemutatott veszedelem-ének is, Török Bálinté, illetve a Príni Péterről és Majlát Istvánról szóló. Ezek a versek tehát nem férnek bele a *historia* szigorúan vett definíciójába, mert az objektív történetmondáson túl morális mondandót közvetítenek. A „próféták módjára hadakozzatok” kifejezés mindkét bibliai tárgyú szövegben megtalálható (*Dávid*, 362, *Judit* 406). A *Hadnagyoknak tanúság* pedig mindkét bibliai példát felemlíti (61–72). Nem pusztán arról van szó, hogy Tinódi levonja a tanulságot az elbeszélte történetekből –, ezeket a verseket eleve példázatként mondja el. Ha pedig így van, akkor a *Buda veszéséről...* a többi példázatként szolgáló vers között speciális tartalommal töltődik fel. Kötetbeli helyéből fakadóan, a siralomének példázattá emelkedik.

Ez a funkcióváltás már csak azért is magától értetődő, mert a vers a *Cronica* megjelenésekor eredeti szerepében már nem is volt értelmezhető. Az utolsó előtti strofa fohászokodása így szól:

Ti jó keresztyénök, tegyünk áldozatot,
Hogy Isten hallgasson tőlünk imádságot,
És megszabadítsa jó Terek Bálintot,
Hívön szolgálhassa ez szegín országot.
(*Buda veszéséről...*, 193–196)

1554-ben azonban már nincs értelme az 1550-ben meghalt Török Bálint kiszabadulásában reménykedni... A vers nyilván azért szerepel a kötetben, hogy – az előszó szavaival élve – „lenne végemlékőzet”. Török Bálint személyét illetően már nem aktuális, morális üzenetét, a törökkel szembeni összefogásra buzdító szerepét tekintve viszont annál inkább.

A régi magyar irodalomban a vers mindig énekelt szöveget jelent,¹³ Tinódi is dallamra szerezte históriáit, a *Cronica* pedig kottákat is közöl az egyes darabok mellett. A *Buda veszéséről...* is énekelt szöveg, szerzetése után a költő bizonyára lantkísérettel adta elő. Saját kéziratos példánya bizonyára volt belőle, erről esetleg másolatok is készülhettek. A kéziratosság médiumában, és a „második szóbeliség”-ben¹⁴ létezett a vers egészen addig a pillanatig, amíg nyomtatásban is napvilágot látott.

A médiumváltás gyakorta radikális következményekkel jár. Elsősorban azt jelenti, hogy a korábban egyetlen írásos példányban levő szöveg többszöröződik. A kinyomtatott példányok rögzítik ezt a változatot, és még akkor is vissza lehet térni ehhez az alakhoz, ha egy-egy másolat el is tér a forrásától. A szöveg konzerválódik, mert a nyomtatás stabilizálja. Ugyanakkor a szöveg nyomtatott kiadása változásokkal is jár. Ha a szerző tisztában van azzal, hogy műve kiadásra kerül, igyekszik ehhez a médiumhoz igazítani, átformálni a művét. Tinódi esetében ez azt jelenti, hogy kötetét tudatosan megszerkesztette. Döntött a kötet részekre osztásáról, a versek sorrendjéről, tematikus csoportokat hozott létre, és fentebb már láttuk, hogy emiatt a versek egymást

13. Ez alól csak ritka kivételek vannak. Nem énekelték például a csiziókat, naptárverseket, vagy Pesti Gábor fabulái után illesztett verses tanulságokat.

14. Tarnai Andor kifejezése az írásbeli szövegek szóbeli terjedésére (ld. *Tarnai 1984*). Szűkebb értelemben ez az írásbeli alkotások *előadását, megszólaltatását* jelenti, tágabb értelemben az írásbeli művek *hatását* a szóbeli kultúrára.

is értelmezik. A szerző előszót írt a kötethez, így az egyes históriák új kontextusba kerültek. Tinódi maga hangsúlyozza, hogy a mű célja a „végemléközet” fenntartása, vagyis azok darabok, amelyeknek eredeti célja a tudósítás, kötetbe szerkesztve már az emlékezet megőrzését szolgálják.

Amikor Tinódi megszerkesztette a *Cronica* anyagát, az egyes históriák szövegén is igazított. Ez újabb természetes velejárója médiumváltásnak. Tinódi úgy szerkesztette meg a kiadást, hogy a versek gyakran utalnak egymásra. Korábban már láttuk, hogy az *Erdéli história* Buda ostromát úgy beszéli el, hogy hivatkozik a Török Bálint fogságba eséséről szóló darabra. De hasonlóképpen utal az *Enyingi Terek János vitézsége* esetében is, sőt az utalás kölcsönös, ez utóbbi vers is hivatkozik az *Erdéli históriá*-ra. Később szerzett darab természetes módon utalhat a korábbira, a kereszthivatkozás azonban csak utólagos szerkesztéssel, az egyik hivatkozás utólagos beszúrásával hozható létre.

Tinódi köteténél szerencsés helyzetben vagyunk, mert a szerkesztés bizonyos mozzanatai az akrosztichonok segítségével felderíthetőek. A 16. század verseinél igen gyakori, a históriáknál pedig szinte kötelező mozzanat, hogy a strófák kezdőbetűi értelmes szöveget alkossanak. Tinódi minden verse akrosztichonos, és a versfők szövegéből hol a neve, hol históriájának rövid tartalma bukkan elő. Magától értetődő, hogy az akrosztichonos vers úgy készül, hogy az egyes strófák a versfőszöveg egyes betűire íródnak, tehát az akrosztichon *korábbi*, mint maga a vers. Miután a szöveg létrejött, az akrosztichon már nemigen módosítható. Egy-egy betűt megkísérelhetünk a strófafezdő szó átírásával, cseréjével megváltoztatni, de a teljes versfőszöveg nehezen manipulálható. Ez megfordítva is igaz. Ha a szerző a vers szövegén igazít, strófákat húz ki belőle, vagy told bele, akkor ezek a lépések az akrosztichon szövegét is érintik, abban egy-egy betű hiányát, vagy beszúrását eredményezik. Vagyis az akrosztichonok vizsgálata felfedheti előttünk, hogy a szöveget – akarva, vagy akaratlanul – megváltoztatták.

Például Apáti Ferenc versének, az 1520-as években írott *Cantiléná*-nak például ez az akrosztichonja maradt ránk: FRANCÜSCS APATI. Világos, hogy a hatodik strófa *Ügyedet* kezdőszavát a szerző eredetileg *Igyedet* alakban írta, a szerző keresztnevében I-betűt kell olvasnunk. Az akrosztichon tehát konzerválta a szerző nyelvjárását! De a keresztnév még ebben a kiigazított alakjában is hibás, hiányzik a 9. betűje, egy U. Egészen bizonyos, hogy innen egy egész strófa veszett el, nehezen hihető ugyanis, hogy a szerző hibás akrosztichont használt volna. Vagyis az akrosztichon megőrizte a szövegváltozás nyomát, egy strófa kihullásának tényét, és a hiány pontos helyét is megmutatja.

Amikor Tinódi sajtó alá rendezte kötetét, több vers szövegéhez is hozzányúlt. Egy korábbi tanulmányban részletesen bemutattam már Sebestyén deák akrosztichonjait, és megjelöltük azokat a helyeket, ahol a versfőszövegek változtatás nyomait mutatják.¹⁵ Ezek a fentebbi példával ellentétben nem szöveghiányt, hanem utólag betoldott strófákat jeleznek. Például az Egervár viadaljáról való éneknek másod része egyik akrosztichon-szava így fest:

VVVVVVVVVVVVVITEZEVKNEK

15. *Vadai* 1997: 617–638

A vitézöknek szó ö hangját Tinódi ev betűkapcsolattal jelölte, vagyis az akrosztichon most is megőrizte a szerző ő-ző nyelvjárását, sőt betűjelölését is. De miért ismétlődik a szókezdő v 12-szer? A história második részében emlékezik meg Tinódi a várvédő vitézeiről. Eredetileg, a história előadásra szánt, kéziratoss változatában csak Dobó és Mecskei neve szerepelhetett az első V-betűs strófában. Amikor a költő úgy döntött, hogy nyomtatásban jelenteti meg munkáját, kiegészítette a verset. További 90 vitéz nevét illesztette a költeménybe, hogy „lenne végemlékőzet”. Hogy a korábban megalkotott akrosztichon szövege ne váljon teljesen olvashatatlaná, Tinódi minden betoldott strófát azonos betűvel kezdett. Így alakult ki a furcsa akrosztichon, mely a toldás ellenére továbbra is kibetűzhető.

Ilyen toldás található *Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról* szövegében is, az előbbi példához hasonlóan itt is az elesett vitézek névsora került utólag a nyomtatott históriába. Másféle indok alapján bővült viszont a *Károly császár hada Saxoniában*. Itt az akrosztichon latin szövegében a CAPTIHHHHHHHVVITATE szó olvasható, az I-betűs strófák pedig egy hízelgő, Ferdinánd-párti szónoklatot rejtenek. A korábban egyértelműen János-párti Tinódi itt szabályos hűségnyilatkozatot tesz a Habsburg uralkodó mellett.¹⁶

Tudjuk, hogy Tinódi a *Cronicá*-t Ferdinándnak ajánlotta, munkájáért 50 forintnyi jutalmat is kapott. Nyilvánvaló, hogy a kiadás összefügg Tinódi megnevelésével is. Nemeslevelének indoklása hangsúlyozza, hogy érdemeit „historiáknak magyar nyelven ritmusokba való ékes foglalásával” szerezte. Világos tehát, hogy a szerzőnek olyan művet kellett nyomdába adnia, amely elismerően emlékezik meg Ferdinándról. A *Károly császár hada Saxoniában* eredetileg nem tartalmazott hízelgő strófákat, ezeket az akrosztichon tanúsága szerint Tinódi csak 1553 végén illesztette a versbe.

Miről tanúskodnak a *Buda veszéséről...* versfejei? Megváltoztatta-e a szerző e korai históriáját is? A válaszhoz kissé hosszabban idézzük a költeménynek azt a részét, ahol Török Bálint 1540-ben felkeresi Memhet basát a dárdai táborban:

45 Lám, mi nem láthatánk oly jó fejedelmet,
Ki megrontja vala gonosz terek népet,
Szabadítja vala ez keresztyén népet,
Értök szerencsére vetöm én fejemet.”

50 Indula, Tárdánál az táborban juta,
Egy sátort az basa hamar vonyattata,
Ott nagy tisztóséggel abban szállattatá,
Fő-fő terekkel neki udvartata.

55 Jó Verbőczy Imre nála kedves vala,
Mint egy atyjafiát úgy szereti vala,
Mert nagy szíve szerént neki szolgál vala,
Basa sátorában akkort vele vala.

16. Tinódi pártállásáról ld. *Varjas 1982*, 161–164; *Vadai 1997*, 627–630

- 60 Terekek csudálják szépön termött voltát,
Mert régön hallották ő jó vitéz voltát,
Azomban elhozák császár ajándokát,
Azután elhozák basa ajándokát.
- Öltözött lovakat, aranyas ruhákat,
Avval az császárnak nagy kegyelmes voltát,
És Memhet basának minden barátságát
Úrfi ott ajánlá nagy hív szolgálatját.
- 65 **Rajta az basa lón oly nagy vigasságban,**
Hamar behívata az ő sátorában,
Szép édös beszéddel lón vele tanácsban,
Hogy császárnak lenne hív szolgálatjában.
- 70 Termetét, szövényét basa megszőmlélé,
Udvara népit es szélllel megszőmlélé,
Szebben termött embört soholt ő nem lele,
Az úrfival basa ott arról beszéle:
- Udvara népével Budára sietne,
Szolgálna császárnak, és ott vele lenne,
75 Mit császár akarna, mindaz-tévő lenne.
Úrfi elbúcsúzik, basátúl elméne.
- Sok mülatság nem lón akkort ő dolgába,
Házátúl sieté az romlott Budába.
Immár basa vala Kányánál táborba,
80 Szent Gellérnél vannak némötök barlangba.

A vers teljes akrosztichonja: SEBASTIANVS LIJTÖRTVS DE TINOD IN CIVITATE SziIGETH FECIT E. A latin mondatból csak a literatus szót tartalmazó strófákat emeltük ki. A 61. sor Öltözött szavát Tinódi saját hangjelöléséhez igazodva Evltevzevt-nek írta, így az akrosztichonban eredetileg nem Ö, hanem E szerepelt. A hangjelölést nem csak a modernizált kiadás torzítja el, már az 1554-es nyomtatványban megváltozott az eredeti versfő, mert a nyomdász, Hoffgreff György a saját hangjelöléséhez igazodott. Ez az apróság azonban nem jelez semmiféle értelmet módosító szövegváltoztatást. Két másik helyen viszont találunk ilyet.

A literatus szó második betűje, az I, kettőzve szerepel a szövegben. Az I és J betűk ebben az esetben egyenértékűek, sőt könnyen lehet, hogy Tinódi a J helyén is I-t írt. A 49–52. sorok szerves részét képezik az eseménysornak, Török Bálint itt érkezik meg a dárдай táborba. Az 53–56. sorok azonban csak kiegészítő információt tartalmaznak, Werbőczy Imre nem játszik szerepet a történetben. Tinódi szempontjából persze fontos személy, könnyen lehet, hogy személyesen tőle értesült a dárдай találkozó részleteiről.

Tudjuk azt is, hogy Baranyavárott 1543-ban éneket szerez róla (Verbóci Imrének Kászon hadával kozári mezőn viadalja), és talán a Jason és Medea széphistóriát is nála szerezte, hiszen e vers keletkezési helye, Dombóvár szintén Werbőczy-birtok bolt. Nagyon valószínű tehát, hogy 53–56. sorok ennek az ismeretségnek, személyes kapcsolatnak az emlékét őrzik. Az akrosztichon betűkettőzése arra mutat, hogy az 1541-es ósváltozatban a Werbőczyre vonatkozó strófa még nem szerepelt. De semmi nem indokolja, hogy a toldást a vers kinyomtatási idejéhez kössük. 1554-ben már semmiféle személyes kapcsolatról nem tudunk. A legvalószínűbb az, hogy Tinódi kevéssel a vers szereztetése után, vagyis Werbőczynél vendégeskedve, 1543-ban bővített egy strófával *Buda veszéséről...* szövegét.

Itt az akrosztichon kettős I-betűje kapcsán egy rövid kitérőt kell tennünk. A versfejek betűismétlődéseit bemutató tanulmány megjelenését követően Domokos Gyöngyi kiváló dolgozatot közölt az *Eger vár viadaljáról* szóló Tinódi-vers és annak Zsámboky Mátyás által készített latin fordítása kapcsán.¹⁷ E tanulmány kamatoztatja az akrosztichonok betűismétlődéseit, elszámol azokkal a szöveghelyekkel, ahol ezek utólagos toldásra utalnak. A tanulmány szerzője azonban kifogást emel a „reduplikált” I-betűk ügyében. Szerinte ezek Tinódi hangjelölésének részét képezik, és nem tekinthetők toldást jelző ismétlődéseknek. Ezt a véleményt csak részben tudom elfogadni. Igaz, hogy a kettőzött I-betűk különféle helyzetben jelennek meg (Domokos Gyöngyi négy csoportot mutat be ezekből), és a kétjegyű betűk (*gy, ny, ty*) után az egyik I lehet a palatizálás jele. Igaz, hogy a VIIADAL szó esetében a második I lehet hiátustöltő szerepű (*vijadal*). Am mégis feltűnő, hogy a kettőzött I-k főként a *Cronica* első részében fordulnak elő. A *Cronicá*-ba fel nem vett versek akrosztichonjai *soha* nem használnak ilyen kettős I-t, a *Cronica* második részében *általában* nem találunk ilyet, az első részben pedig csak *ritkán*, és e ritka alkalmak többször egyértelműen toldott strófáknál jelennek meg. Sebestyén deák kilenc alkalommal illesztette a *deák* jelentésű *literatus* szót az akrosztichonba, és ebből nyolc esetben egyetlen I-vel jelölte az *i*-hangot. Kizárólag egyszer – éppen a *Buda veszéséről...* most vizsgált helyénél – szerepel betűkettőzés. Emiatt fenntartom azt a véleményemet, hogy a Werbőczy Imrét említő strófa nem volt benne a vers ósváltozatában.

Folytatva az idézett részlet vizsgálatát, felfigyelhetünk rá, hogy a *literatus* szóból hiányzik az A-betű, vagyis hiányzik a 68. és 69. sor közül egy egész strófa! Nem valószínű, hogy Tinódi a szereztetés során felejtett ki egy betűt. Már csak azért sem, mert az imént láttuk be, hogy később *igazít* a versfőszövegben. Ha máskor nem, hát az igazítás során javíthatta volna az akrosztichont. Korábbi tanulmányomban több példát mutattam a versek utólagos toldására, olyan példát azonban eddig nem találtam, ahol a szerző eltüntet a szövegből egy részt. Néhány akrosztichon-sérülés arra mutat, hogy Tinódi olykor igazított verseinek a szövegén. A históriák egymásra történő utalásai, a hivatkozó-strófák feltétlenül ilyenek. Az *Erdéli história* első részének eredetileg magyar nyelvű akrosztichona lehetett, amelyből – a többi részhez hasonlóan – a vers rövid summáját lehetett kibetűzni. Ezt az akrosztichont Tinódi teljesen lecserélte, és Ferdinándhoz szóló latin nyelvű ajánlássá formálta. Talán ennek az erős átszerkesztésnek a következménye, hogy a versfőkben hibásan szerepel az *austriaco* szó, helyette az

17. Domokos 2008.

AVTCRAO betűsor áll. Nem dönthető el, hogy ez a gyors átszerkesztés eredménye, vagy többszörösen átalakított szövegről, kényszerű strófacserékről van e szó.

A *Buda veszéséről...* esetében látszólag egyszerűbb a helyzet. Itt talán csak egyetlen strófa kallódott el. Még az is elképzelhető, hogy nem Tinódi szándékos kihagyásáról van szó, hanem a szedés során a nyomdász volt figyelmetlen. E feltevés ellen azonban nem csak azt hozhatjuk fel, hogy Tinódi nyilván ellenőrizte a szöveget, és korrigálhatta volna a hibát. A kötet többi versénél nem fordul elő ilyen, az akrosztichon segítségével észrevehető strófa hiány. Van egy másik körülmény is, mely gyanússá teszi a *Buda veszéséről...* szövegét. Pontosán a hiányzó strófát követő részben (69–72), azt olvashatjuk, hogy Török Bálint feltűnően magas, szép termetű volt, és ez a törökök körében csodálatot váltott ki. Érdekes módon ugyanez a mozzanat jelenik meg a vers egy korábbi pontján, az 57. sorban, közvetlenül a Werbőczy Imrét említő, utólag betoldott strófa után. Nem világos, hogy ez a motívum miért ismétlődik a versben. Úgy tűnik, hogy Tinódi többször is módosított a szöveget, és valamilyen átalakítás, strófaáthelyezés eredményezte az ismétlést.

Ha nem csupán egyetlen A-betűs strófa hiányát tételezzük fel, hanem a szövegismétlődésre felfigyelve a szöveg erőteljesebb átalakítását gyanítjuk, akkor nem sok esélyünk van kikövetkeztetni, hogy milyen szövegrészt tüntetett el Tinódi. Nem tudjuk, mi hangzott el Memhet basa sátorában, csak azt, hogy Török Bálint megfogadta, hogy „Mit császár akarna, mindaz-tévő lenne”. Talán ennél konkrétabb ígéret is elhangzott... Ha a hiányzó strófába Ferdinánd király személyét érintő megjegyzést képzelünk, érthető lenne, hogy Tinódi miért cenzúrázza a *Cronica* szövegét. Emiatt gondoljuk úgy, hogy a szöveg ezen a ponton 1553 végén, a vers nyomdába adásakor változtatott meg.

Összefoglalva a *Buda veszéséről...* szövegtörténetét, megállapíthatjuk, hogy Tinódi folyamatosan módosított a versen. Az ősváltozat még Szigetváron íródott 1541-ben. 1543-ban ezt kiegészítette egy Werbőczy Imrét említő strófával, mivel nála vendégeskedett, vagy talán rövid időre szolgálatába is állt. Tíz évvel később, amikor nyomdába adta főművét, egy strófát kiiktatott a költeményből, és talán további, az akrosztichont nem érintő, de a szövegismétlődésből mégis gyanítható módosításokkal is élt. E változtatások során a *Buda veszéséről...* szöveggörnyezete, szöveghelyzete, médiuma is megváltozott. 1541-ben szóban előadott siralomének volt. 1543-ban talán már kéziratos másolata is lehetett Werbőczy Imre környezetében, és ekkor a vers már az eseményeket megörökítő, a szereplők körét bővítő tudóstó énekként funkcionált. Bizonyára Tinódi állandó repertoárjához tartozott, és annak emlékét őrizte, hogy egykor Török Bálint lantosa volt. 1550-ig még fennállt a remény, hogy ura valamikor kiszabadulhat. Török Bálint halála után a vers aktualitását veszítette, már csak a múlt felidézését szolgálhatta, „hogy lenne végemlékőzet”. 1554-ben pedig egy olyan nyomtatvány részévé vált, ahol a szöveggörnyezet és a kötetszerkezet révén példázattá, morális tanulságot hordozó intéssé, figyelmeztetéssé vált. Szervesen beépült a török ellenes összefogásra buzdító *Cronica* anyagába.

Így vált Buda veszése a török hódoltság kiépülésének szimbólumává.

FELHASZÁLT IRODALOM

Csörsz 2008

Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika (A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai), szerk.: *Csörsz Rumen István*, Kolozsvár, 2008.

Domokos 2008

Domokos Gyöngyi: Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaljáról való ének szövegvariánsai, in: *Csörsz 2008*: 55–78.

Pap 2014

Pap Balázs: *Históriák és énekek*, Pécs, 2014.

Pirnát 1984

Pirnát Antal, „*Fabula és história*”, ItK, 88, 1984: 137–149

RMNy

Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1473–1600, szerk. *Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos*, Budapest, 1971.

Stoll 2002

Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest, 2002

Sugár–Szakály 1984

Tinódi Sebestyén: *Krónika*, kiad. *Sugár István*, bev. *Szakály Ferenc*, Budapest, 1984 *Bibliotheca Historica*

Szakály 1984

Szakály Ferenc: *Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve: Tinódi Sebestyén élete és életműve*, in: *Sugár, Szakály, 1984*. 5–85.

Szakály–Dávid 1996

Szakály Ferenc, Dávid Géza: Újabb adalék Tinódi Sebestyén történetírói hiteléhez, ItK, 100, 1996: 481–489

Szegedy-Maszák 2007

A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig, főszerkesztő: *Szegedy-Maszák Mihály*, a kötetet szerkesztette: *Jankovits László, Orlovsky Géza*, Budapest 2007.

Takáts 1981

Takáts Sándor: *Régi magyar nagyasszonyok*, Budapest, 1981.

Tarnai 1984

Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon, Budapest, 1984

Tinódi 1554

Tinódi Sebestyén: *Cronica*, Kolozsvár, Hoffgreff György, 1554. RMNy 109 – Faksimile kiadás, szerk. *Varjas Béla*, kísérő tanulmány *Bóta László*, Budapest, 1959 *Bibliotheca Hungarica Antiqua*, 2

Vadai 1997

Vadai István: A függőleges beszéd – Tinódi akrosztichonjairól, in: *Művelődési törekvések a korai újkorban – Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Szerk.: *Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter*, Szeged 1997. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 35.

Vadai 2007

Vadai István: A tudósító ének műfaja, 1554: Megjelenik Tinódi Sebestyén Cronicája, in: *Szegedy-Maszáék Mihály 2007*: 274–285

Vadai 2008

Vadai István: Kolozsvárott kötetet komponálni. In: *Csörsz 2008*, 79–85

Varjas, 1982

Varjas Béla: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei, Budapest, 1982.

ISTVÁN VADAI

SEBESTYÉN TINÓDI ON THE FALL OF BUDA

ABSTRACT

In 1541, the lutenist Sebestyén Tinódi was a *familiaris* of Bálint Török and the fall of Buda touched him directly, because his employer was taken into captivity. Tinódi recorded the events in *The Fall of Buda and the Captivity of Bálint Terek*, a melancholy poem that historians traditionally look on as a historical record. It is possible, however, to take a subtler approach to the function of the text. Diachronic examination reveals changes of wording and context. In its 1541 form, it could be regarded as a song of lament and danger. Tinódi altered the poem in 1543 when he was in the court of Imre Werbőczy: the acrostic reveals that he added a stanza. The expression of hope for Bálint Török's release lost its currency after Török died in 1550. Nonetheless, Tinódi included it in his printed book, the *Cronica*. This was not merely to preserve the memory of his former employer, but because the poem had become a parable of Ottoman perfidiousness. Its placing in the *Cronica* promoted this new role, the texts on either side of it drawing moral lessons from similar events (the examples of Péter Perényi and István Majlát). An examination of the acrostic also shows that Tinódi adjusted the text for printing. For some reason, he removed one stanza. The repetitions within the text also show that he had edited the poem, possibly to suit it to a book dedicated to King Ferdinand. He altered several more of his poems for the *Cronica*, inserting propagandist stanzas or creating acrostics praising the King. The missing stanza may have been unfitting for a book supporting Ferdinand. The poem thus went through several versions between the original of 1541 and the published version of 1554. There were changes in its wording, medium of transmission and context. This implies that its meaning also changed. A narrative of a specific event was raised to a parable of general applicability, a call to unite against the Turks.

istvan.vadai@gmail.com